

ΒΑΘΥΣΗΜΑΝΤΕΣ ΡΗΣΕΙΣ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ ΓΙΑ ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΟΡΟΥΣ ΤΟΥ ΚΥΡΟΥΣ ΤΗΣ

όμιλία τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ
κ. [ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ](#)

Από τὴν [Ἐφεσο τῆς Ἰωνίας](#) καὶ ἀπὸ τὴν [Ἠλέα τῆς Ἰταλίας](#) ἔρχεται ἡ φωνὴ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καί, ὑπὲρ τὸ χάσμα τῶν ἐνδιάμεσων αἰώνων, διαμηνύει τὰ ὅρια τῆς προόδου τῆς ἐπιστήμης καὶ τοὺς ὅρους τοῦ κύρους τῶν ἐπιτευξέων της.

Ὁ [Ἡράκλειτος](#) γνωματεύει : «Ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδὸν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει». Ἡ αὐστηρὴ αὐτὴ ρῆσις τοῦ Ἐφέσιου φιλοσόφου, ἐρμηνευμένη εὐρύτατα, δηλαδὴ ὥστε νὰ ἰσχύει ὄχι μόνον γιὰ τὰ «ψυχῆς πείρατα» -ήρακλείτεια εἶναι ἄλλωστε καὶ ἡ ρῆσις «φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ»-, προφυλάσσει τοὺς ἐπιστήμονες ἀπὸ τὴν αὐταπάτη γιὰ δυνατότητα πρὸς παντογνωσίᾳ. Ἡ σοφὴ αὐτὴ παραίνεσις πρὸς ἐπίγνωση τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς ψυχολόγους, καὶ ἰδιαίτερά τοὺς εἰδικούς τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους, τοὺς οἰονεὶ κατονομαζόμενους στὴν ἡρακλείτεια ρῆσις, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους διάσημους στὴν ἐποχὴ μας ἐπιστήμονες, ὑπερήφανους γιὰ τὶς ἀνακαλύψεις τοὺς εἴτε θεωρίες τοὺς, μὲ θέμα τὸν κόσμον ἢ τὸν ἄνθρωπον.

Σχετικὰ, προπάντων, μὲ τὶς φερόμενες στὶς ἡμέρες μας θριαμβευτικὲς ἐπιτυχίαι τῆς ἔρευνας τῶν λειτουργῶν τῆς βιολογίας, ἐνόμισα χρέος μου πρὶν ἀπὸ ἕτος νὰ ἐπισημάνω τὰ ἑξῆς: Μὲ τὰ γονίδια καὶ τὰ παρόμοια δὲν ἐξηγεῖται ἀκέραια ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὲν βεβαιώνεται ἡ ἀξία του. Ἔργο τῆς διάνοιας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ ἡ θεωρία τῶν γονιδίων. Αὐτὸς ἀποτελεῖ προϋπόθεσις γι' αὐτήν, δὲν προσφέρεται ἄρα γιὰ ὀλικὴ νοητικὴ σύλληψή του ἀπὸ αὐτήν. Ὅτι καὶ ἂν ἡ θεωρία τῶν γονιδίων ἀποκαλύπτει ἀπὸ τὴ σύστασις τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὸ εἶναι μερικὰ μόνον σημαντικὸ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν οὐσία του καὶ τὴν ἀξία του, καὶ προπάντων δὲν ἐξηγεῖ τὴν πηγὴ τῆς ἰδικῆς τῆς δημιουργίας καὶ τοῦ κύρους της, δὲν ἐξηγεῖ δηλαδὴ, πῶς ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἐπιτελεῖ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν γονιδίων ἢ καὶ νὰ παρέχει κύρος στὴν περὶ αὐτῶν θεωρίᾳ. Ὅσο καὶ ἂν προοδέυσε ἡ βιολογία, ἡ ρίζα τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου μένει ἀσύλληπτη ἀπὸ τὶς ἐπιτευξεις της. Ὁ ἄνθρωπος ὑπερβαίνει ἀπείρως τὴ θεωρίαν τῶν γονιδίων, ἀφοῦ αὐτὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς της καὶ ὁ χορηγὸς τοῦ κύρους της. Ἡ οὐσία καὶ ἡ ἀξία τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνέχουν τὸ μυστηριακὸ ἄδυτο καὶ τὴν εὐδαιμονικὴ χάρι τοῦ θαύματος¹.

¹ Βλ. περιοδικό «Εὐθύνη» (Ἰανουάριος 2005).

Προσομοιάζει σὲ ἱκανὸ βαθμὸ πρὸς τὴν ἡρακλείτεια ρήση γιὰ τὰ ὅρια τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ἐνέχει καὶ ὑπερβασία τῆς, ἢ ρήση τοῦ πολυεπιστήμονος φιλοσόφου τῶν Ἀβδηρῶν Δημοκρίτου: «ἐτεῖ δὲ οὐδὲν ἴδμεν ἐν βυθῷ γὰρ ἡ ἀλήθεια» (100). Ἡ φράση «ἐν βυθῷ γὰρ ἡ ἀλήθεια» ἀπηχεῖ ἐντονα τὴν ἡρακλείτεια φράση «οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει».

Ἐξ ἄλλου, ἡ φράση «ἐτεῖ δὲ οὐδὲν ἴδμεν», καθὼς καὶ οἱ παραλλαγές τῆς «γιγνώσκεις τε χρή, φησὶν, ἄνθρωπον τῷ δὲ τῷ κανόνι ὅτι ἐτεῖς ἀπῆλλακται», «ἐτεῖ οἷον, ἕκαστον γινώσκεις ἐν ἀπόρῳ ἐστίν», καὶ προπάντων «ἐτεῖ οὐδὲν ἴσμεν περὶ οὐδενός» (104), ἢ καὶ ἡ ἐπιδοκιμασμένη ἀναξαγόρεια γνώμη «ὄψις τῶν ἀδῆλων τὰ φαινόμενα» (10) -δηλωτικές τῆς γνώμης τοῦ Δημοκρίτου γιὰ κάθε γνώση, δηλαδή ὅχι τυχὸν μόνο γιὰ τὴν «διὰ τῶν αἰσθήσεων σκοτίνην», ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν «διὰ τῆς διανοίας γνησίην», ὅπως φέρεται νὰ διακρίνει ὁ ἴδιος (113)- σὰν νὰ προμηνύει τὴ γνώμη τοῦ γερμανοῦ φιλοσόφου Kant γιὰ τὸ Ding an Sich ὡς μὴ δεκτικὸ νὰ γνωσθῇ ἀπὸ τὴ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου· μάλιστα ἡ φράση «ἀλλ' ἐπιρυσμὴ ἐκάστοισιν ἢ δόξιν» σὰν νὰ προδηλώνει τὴν κατὰ Kant γνωσιακὴ λειτουργία τῆς διανοίας, τὴν καὶ οἶονε διακηρυγμένη μὲ τὴν ἐμβληματικὴ φράση τοῦ «Der Verstand ist der Gesetzgeber der Natur».

Ὁ [Παρμενίδης](#) ἐπισημαίνει: «τὰ δοκοῦντα χρῆν δοκίμως εἶναι διὰ παντὸς πάντα περῶντα».

Ἡ δυσερμηνευτὴ² αὐτὴ ρήση τοῦ Ἑλεάτη φιλοσόφου θεσπίζει τοὺς ὅρους τοῦ κύρους τῆς ἐπιστήμης. Δὲν ἀγνοοῦσε ὁ Παρμενίδης τὴ ρήση τοῦ Ξενοφάνους «δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται»· κατόρθωσε ὅμως τὴν ὑπέρβασή τῆς μὲ τρόπο ἀπόλυτο· ἐξ ἄλλου, μὲ τὴν ὑπέρβασή τῆς ἐπιτέλεσε καὶ τὴν ὀριοθεσία τῆς ἰσχύος τῆς, ἐνῶ ἐπὶ πλέον καὶ τὴν συμπλήρωσε πρόσφορα, μὲ τὴ ρήση ἀκριβῶς «τὰ δοκοῦντα χρῆν δοκίμως εἶναι διὰ παντὸς πάντα περῶντα», χορηγὸ κριτηρίου ὀρθότητος ἢ μὴ τῶν ἐπιτεύξεων τῆς ἐπιστήμης.

Πρῶτιστα, θεμελίωσε ὁ Παρμενίδης τὴ γνώση ἀπόλυτα, ὅχι ὅμως τὴν οἰαδήποτε γνώση· ἀναφέρεται συνολικὰ στὶς γνωσιακὲς ἐπιτεύξεις («χρεὼ δὲ σὲ πάντα πυθέσθαι»), ἀλλὰ διακρίνει «ἡμὲν Ἀληθείης εὐκυκλέος ἀτρεμεῖς ἦτορ, ἥδε βροτῶν δόξας³, ταῖς οὐκ ἐν πίστις ἀληθῆς» (I, 28-30).

² Ὁ Remi Brague στὸ μελέτημά του *La vraisemblance du faux* fr. 1. 31-32 γράφει τὰ ἑξῆς: Ἔως τὸ 1970 περίπου «οἱ ἐρμηνεῖες τῶν δύο αὐτῶν στίχων οἱ πιο διαφορετικὲς φαίνονταν νὰ εἶναι παραδέξιμες, τουλάχιστον κατ' ἀρχήν. Αὐτὸ νομίζομε δὲν ἰσχύει πιά. Τα ἐπιχειρήματα ἤλθαν, μᾶς φαίνεται καὶ ἀκύρωσαν τὰ μὲν τὰ δέ, ὥστε νὰ ἀποκλείονται ὅλες οἱ δυνατότητες ἐρμηνείας». Βλ. Στὸ συλλογικὸ ἔργο *Etude sur Parmenide* (sous la direction de Pierre Aubenque), II, 1987 σελ. 44 κ. ἐπ.).

³ Ἡ δυαδικὴ αὐτὴ γνωσιοθεωρία μὲ τὴν ἀντιπαράθεση «Ἀληθείης» πρὸς «δόξας», ἀποτελέσκει ἀφετηρία γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς γνωσιοθεωρίας τοῦ Πλάτωνος. Βλ. καὶ Δεσποτοπούλου, «Φιλοσοφίας Ἑγκώμιον» (2000, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα), σελ. 35-38, «Φιλοσοφία καὶ Διαλεκτικὴ» (1990, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη), σελ. 21,74. «Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος (1997, ἐκδ. Ακαδημίας Ἀθηνῶν), σελ. 25, 60-61.

Μὲ τὸν στίχο «ἡμὲν Ἀληθείης εὐκυκλέος ἀτρεμές ἦτορ» ἐκφράζεται ὅτι ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀπόλυτα θεμελιωμένη γνώση, τὴ μόνη κάτοχο τῆς ἀδιάσειστης καρδιᾶς τῆς ἀκέραιης Ἀλήθειας. (Μεταφράζομε ἀδιάσειστη καρδιά τὸ «ἀτρεμές ἦτορ», ἀκέραιης τὸ ἐπίθετο «εὐκυκλέος», καθὼς σημαίνει τὴν κλειστή αὐτάρκεια, ὅπως τοῦ ἄριστου σχήματος κύκλος.

Καὶ τονίζεται γιὰ τὴν ἀπόλυτα θεμελιωμένη γνώση, ὅτι δὲν ὑπάρχει δίχως ἀντικείμενο ἀπόλυτο, δηλαδὴ αὐτοθετὸ κατὰ λογικὴ ἀναγκαιότητα καὶ ἀνεκτόπιστο. Αὐτο σημαίνεται μὲ τὴ συγκατάφαση τοῦ ὄντος καὶ τοῦ νοεῖν («ταυτὸν δ' ἐστὶ νοεῖν τε καὶ οὐνεκὲν ἐστὶ νόημα», 8.34) ὡς ἀδήριτης ἀλληλουχίας («οὐ γὰρ ἄνευ τοῦ ὄντος, ἐν ᾧ πεφασισμένον ἐστίν, εὐρήσεις τὸ νοεῖν», 8.35-36).

Ἡ ἀναπόδραστη παραδοχὴ τῆς ἀδήριτης αὐτῆς ἀλληλουχίας τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ ὄντος ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴ τοῦ γνήσιου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, καθὼς ἀπόλυτα καὶ ταυτόθετα θεμελιώνουν τὴ νοησιολογία καὶ τὴν ὄντολογία. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἀποδεικνύεται ἀναπόδραστη: Ὅποια τυχὸν ἄρνηση τῆς νοήσεως αὐτοανααιρεῖται. Ἡ ἄρνηση τῆς νοήσεως εἶναι πράξις νοήσεως καὶ αὐτὴ, ἄρα ἐπιβεβαίωση τῆς νοήσεως. Ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ ἐκφύγει ἀπὸ τὴ νόηση, μὲ τὴν ἴδια τὴ νόηση⁴. Ἐξ ἄλλου, ἡ νόηση θὰ παρέμενε ἀδύνατη χωρὶς νὰ ὑπάρχει κάτι πρὸς νόηση, δίχως δηλαδὴ τὸ εἶναι τοῦ πρὸς νόηση αὐτοῦ. Νοεῖν ἄρα καὶ ὄν συνιστοῦν ἀδήριτη ἀλληλουχία, πρωτόθετη καὶ θεμελιωτικὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ.

Μὲ τὸν στίχο «ἡδὲ βροτῶν δόξας, ταῖς οὐκ ἐνὶ πίστις ἀληθῆς» προβάλλεται καὶ χαρακτηρίζεται κάθε ἄλλη ἀνθρώπινη γνώση πλὴν τῆς καθαρὰ φιλοσοφικῆς, ὥστε καὶ ὅποια γνώση ἀποτελεῖ τὴ λεγόμενη ἐπιστήμη. (Παρόμοια κάπως γνώμη φέρεται νὰ ἐκφράζει καὶ ὁ Ἡράκλειτος, ἀλλὰ ὄχι μὲ τὸ νηφάλιο ὕφος τοῦ Παρμενίδου: «Ἡράκλειτος παίδων ἀθύρματα νενόμικεν ἀνθρώπων δοξασματα», 70). Ἡ τρισένδοξη, λοιπόν, στὴν ἐποχὴ μας ἐπιστήμη ἀποτελεῖται κατὰ Παρμενίδη ἀπὸ «βροτῶν δόξας, ταῖς οὐκ ἐνὶ πίστις ἀληθῆς», δηλαδὴ ἀπὸ γνώσεις δίχως καίρια καὶ ἀκέραιη καὶ ἀδιάσειστη ἀλήθεια. Μάλιστα ὁ μειωτικὸς αὐτὸς χαρακτηρισμὸς ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ περὶ κόσμου θεωρία τοῦ ἴδιου τοῦ Παρμενίδου, ὅπως ρητὰ δηλώνει ὁ ἴδιος μὲ τὴν εἰσαγωγικὴ στὴν ἐκθεσὴ τῆς φράση: «δόξας δ' ἀπὸ τοῦδε βροτείας μάθανε κόσμον ἐμὸν ἐπέων ἀπατηλὸν ἀκούων» (8.51-52)· ἐνῶ τὴν ἀμέσως πρὶν ὀλοκληρωμένη ἐκθεση τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας του χαρακτηρίζει «πιστὸν λόγον ἡδὲ νόημα ἀμφὶς ἀληθείης» (8.50-51). Ἀξίζει νὰ προσέξομε τὴν ἀντίθεση τῶν ἐκφράσεων: γιὰ τὴν ἐπιστήμη «κόσμον ἐπέων ἀπατηλόν», γιὰ τὴ φιλοσοφία «πιστὸν λόγον»· γιὰ τὴν ἐπιστήμη «δόξας βροτείας», γιὰ τὴ φιλοσοφία «νόημα ἀμφὶς ἀληθείης».

Παρὰ ταῦτα ὅμως συμβαίνει καὶ νὰ καταξιώνεται κάπως στὸ ἴδιο ἔργο τοῦ Παρμενίδου ἡ ἀπὸ «δόξας βροτείας» ἀποτελούμενη γνώση, ὅπως εἶναι καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ περὶ κόσμου θεωρία του· καθὼς ἐπισημαίνεται γι' αὐτήν, ὅτι

⁴ Βλ. Δεσποτοπούλου, «Μελετήματα Φιλοσοφίας (1978, ἐκδ. Παπαζήση), σελ. 41.

ἀποτελεῖ «διάκοσμον ἐοικότα» (8.60), ἢ καὶ ὅτι κατοχυρώνει τὸν κάτοχό της πρὸς ἄλλη τυχὸν «βροτῶν γνώμη» (8.61): παρουσιάζονται μάλιστα ὡς ἀντικείμενά της ὅλα τὰ χωροχρονικά: ὅσα γεννήθηκαν, ὑπάρχουν τώρα καὶ μέλλουν νὰ τελευτήσουν ὕστερ' ἀπὸ τὴν πλήρη ἀνάπτυξή τους. («οὕτω τοι κατὰ δόξαν ἔφυτάδε καὶ νῦν ἔασι / καὶ μετέπειτ' ἀπὸ τοῦδε τελευτήσουσι τραφέντα», 19.1-2), δηλαδὴ τὸ σύνολο τῶν ἀντικειμένων τῶν λεγόμενων στὴν ἐποχὴ μᾶς θετικῶν ἐπιστημῶν, πλὴν τῶν καθαρῶν μαθηματικῶν.

Ἡ καταξίωση ὅμως γενικὰ τῶν ἀπὸ «δόξας βροτείας» ἀποτελουμένων γνώσεων ἐπιτελεῖται ἀπὸ τὸν Παρμενίδη, μὲ θέσπιση καὶ βαρύτατου ὅρου γι' αὐτήν: Ἴδου λοιπόν, τί σημαίνει γιὰ τὴ γνωσιολογία καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἐπιστημολογία ἡ ρῆση «τὰ δοκοῦντα χρῆν δοκίμως εἶναι διὰ παντὸς πάντα περῶντα», ὅπως ὀρθὰ τὴν ἐρμήνευσα μὲ Ἀνακοίνωση μου⁵ ἀπὸ τὸ ἴδιο αὐτὸ βῆμα στὶς 9 Μαρτίου 1989: εἰσάγει ὅρον, ἀποφασιστικὸ γιὰ τὴν ἰσχὺ τῶν συστατικῶν τῆς ἐπιστήμης θεωρημάτων ἐκφρασμένων μὲ τὴ λέξη «δοκοῦντα»: καθὼς ἀπαιτεῖ («χρῆν») νὰ προσφέρονται γιὰ ἔγκυρη ἐξήγηση κάθε ἀντίστοιχού τους χωροχρονικοῦ φαινομένου («πάντα») σὲ ὅποια συνάρτησή του («διὰ παντός»).

Ἐντυπωσιάζει κάπως ἡ ἐκφραστικὴ μερικὴ σύμπτωση μὲ τὴ ρῆση τοῦ Ἡρακλείτου «εἶναι γὰρ ἓν τὸ σοφὸν ἐπίστασθαι γνώμην, ὅτῃ ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων» (41). Δὲν εἶναι ἀμελητέα ἡ ἀντιστοιχία τῶν ἐκφράσεων: «διὰ παντὸς πάντα περῶντα» τοῦ Παρμενίδου, «ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων» τοῦ Ἡρακλείτου. Ἡ ἐπίσης ρῆση τοῦ Ἡρακλείτου «δοκέοντα γὰρ ὁ δοκιμώτατος γινώσκει, φυλάσσει» (28) μοιάζει σὰν νὰ προϋποθέτει καὶ νὰ συμπληρώνει τὴν ἄλλη, καθὼς προβάλλει τὸ ἀνθρώπινο ὑποκείμενο τοῦ «ἐπίστασθαι» («ὁ δοκιμώτατος») καὶ τὸ λειτούργημά του νὰ «γινώσκει» καὶ νὰ «φυλάσσει» ὅσα εἶναι «δοκέοντα», ἐννοημένα ὡς ἔγκυρα πρὸς «πάντα διὰ πάντων», ὅπως τὰ «δοκοῦντα» κατὰ Παρμενίδη.

Χωρὶς νὰ γνωρίζει μᾶλλον τὴ δυσερμήνευτη παρμενίδεια ρῆση, τὴ θεσπιστικὴ τοῦ ἔσαει ὅρου γιὰ τὴν ἰσχὺ τῶν συστατικῶν τῆς ἐπιστήμης θεωρημάτων, ὁ γάλλος φιλόσοφος Pascal στὸν δέκατο ἑβδόμο αἰῶνα μ.Χ., διακήρυξε, ὅτι μία ὑπόθεση ἐπιστημονικὴ δὲν κατοχυρώνεται ὀριστικά, ὅσα φαινόμενα καὶ ἂν τὴν ἐπαληθεύουν, ἐνῶ διαψεύδεται ὀριστικά, ἔστω καὶ ἂν ἓνα μόνο φαινόμενο βρίσκεται σὲ ἀντίθεση πρὸς αὐτήν. Ἡ σημαντικώτατη αὐτὴ ἐπιστημολογικὴ γνώμη τοῦ Pascal ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν παρμενίδεια, ἢ καὶ τὴν ἐκφράζει πιὸ ἔντονα μὲ τὴν ἀντίστροφη κάπως διατύπωσή της προπάντων. Οἱ βαθυσήμαντες αὐτὲς ρῆσεις τῶν προσωκρατικῶν ἀγνοοῦνται κατὰ κανόνα ἢ ἔστω παραμελοῦνται ἀπὸ τοὺς ἐπιστημολόγους, καθὼς προπάντων ἔχουν ἐπικαλυφθεῖ κάπως ἀπὸ τὴν ἐπιστημολογία τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

⁵ Δημοσιευμένη στὰ Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας, καθὼς καὶ στο βιβλίο μου «Φιλοσοφία καὶ Διαλεκτική», σελ. 62-77.